

29. Памятники римського права / Под ред. К.И. Батыра. – М.: Зерцало, 1997. – 607 с.
30. Баранов Ф. Шлюбний договір // Уряд. кур'єр. – 2004. – 13 трав. (№ 88). – С. 6.
31. Коновалов Д. Сімейний кодекс України – шлях до Європи // Юрид. журн. – 2004. – № 10. – С. 75-78.
32. Павлова Л. Реалізація природного права на шлюб, сім'ю, материнство та батьківство // Право України. – 2004. – № 11. – С. 46-47.

УДК 347.921.4/5(477)

С.А. Чванкін

УЧАСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗАХИЩАТИ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ІНТЕРЕСИ ІНШИХ ОСІБ

Відповідно до ч. 2 ст. 3 ЦПК, у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися “органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси”. Ця стаття не зазначає, які саме особи можуть звертатися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб. Коло цих осіб конкретизоване у ст. 45 ЦПК України.

Метою статті є визначення основних засад участі в цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Частково це питання розглядалось такими дослідниками, як Т. Дунас [1], А. Задніпровський [2], М. Косюта [3], Н.В. Руденко [4], В. Сапунков [5], С. Фурса [6].

Стаття 45 ЦК України об'єднала правила про участь у цивільному судочинстві як захисників прав, свобод та інтересів інших осіб не зовсім однорідних учасників: Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. Кожен із названих суб'єктів має певну специфіку з точки зору функцій, мети і завдань, які покладаються на них законом, а також форм участі в цивільному процесі, передбачених ст. 45 ЦПК.

Так, у зазначеній статті йдеться про три форми участі в цивільному процесі на захист прав інших осіб: по-перше, звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, державних чи суспільних інтересів; по-друге, представництво інтересів громадян чи держави; по-третє, подання висновків у справі. Жоден із вищеперелічених суб'єктів не володіє правом брати участь у цивільному процесі в усіх трьох формах.

Участь у цивільному процесі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини передбачена ст. 45 ЦПК України в єдиній формі — звернення до суду з позовною заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, державних чи суспільних інтересів.

Пункт 10 ст. 13 Закону “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 р. передбачає правило, згідно з яким Уповноваже-

ний Верховної Ради України з прав людини має право звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участі в судовому процесі у випадках і порядку, встановлених законом. Але зміст цієї норми вступає в колізію зі ст. 45 ЦПК, яка надає Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини право звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів не лише фізичних (юридичних) осіб, а й державних чи суспільних інтересів, у зв'язку з чим означений Закон має бути приведений у відповідність до ЦПК.

Органи державної влади і місцевого самоврядування правомочні подавати позовні вимоги на захист прав і свобод інших осіб лише у випадках, передбачених законом, якщо це відповідає їхнім функціям.

Такі випадки передбачені, зокрема, чинним сімейним законодавством. Наприклад, органи опіки та піклування правомочні пред'являти позови: про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК); про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК); про відібрання дітей без позбавлення батьківських прав (абз. 2 ч. 2 ст. 170 СК); про визнання усиновлення недійсним або про скасування усиновлення (ст. 240 СК).

Цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість органу опіки і піклування, наркологічного чи психіатричного закладу звертатися до суду із заявою про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 237 ЦПК). Заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, установлених ЦК (ст. 1277), подається до суду органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (ст. 274 ЦПК).

Відповідно до ст. 21 Закону “Про охорону навколишнього природного середовища”, громадські об'єднання в галузі навколишнього природного середовища мають право звертатися до суду з позовами про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань.

Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики має право пред'явити позов щодо захисту прав споживачів (ч. 1 ст. 26 Закону “Про захист прав споживачів” від 12 травня 1991 р. (у редакції Закону від 1 грудня 2005 р.).

Аналогічне право мають громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Підставами для участі в процесі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та осіб, яким законом надане право захищати права і свободи інших осіб, є відповідні норми матеріального права, а також ініціатива цих органів.

Зазначені в ч. 1 ст. 45 ЦПК органи державної влади та інші особи беруть участь у цивільному процесі шляхом подання позовної заяви, заяви.

Відкриття провадження в цивільній справі в суді з ініціативи зазначених у ст. 45 ЦПК органів державної влади і місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб можливе за наявності певних передумов. Передусім необхідно,

щоб у особи, у чийх інтересах здійснюється звернення до суду, було право на пред'явлення позову (подання заяви), зокрема відсутність підстав у відкритті для відмови провадження, зазначених у ч. 2 ст. 122 ЦПК. Водночас необхідно, щоб як передумова права на порушення провадження у справі існувала пряма вказівка в законі щодо можливості пред'явлення позову в інтересах інших осіб особами, зазначеними у ст. 45 ЦПК.

Суттєвою специфікою участі в цивільному процесі вирізняється прокурор, що пов'язано із особливим становищем, яке посідають органи прокуратури в системі влади. Відповідно до Конституції (ст.ст. 121-123), прокуратура — це самостійний інститут влади, який не належить до жодної з її гілок (ст. 6 Конституції). Одним із головних завдань прокуратури як правозахисного органу є захист приватних і публічних інтересів.

Особлива роль прокуратури (порівняно з іншими державними органами) виявляється в двох аспектах. По-перше, прокуратура здійснює цю діяльність у разі вчинення правопорушень. По-друге, вона представляє інтереси громадян чи держави в притаманних лише їй процесуальних формах [3, с. 144-145], зокрема у формі представництва.

Роль і функції прокурора в судовому процесі зазнали значних змін за останні 15 років. Раніше цивільне процесуальне законодавство розглядало інститут участі прокурора в цивільному процесі як реалізацію найважливішого принципу законності судової діяльності. Однак такий підхід виявився несумісним із незалежністю судової влади та правом сторін на судовий захист. Згідно зі ст. 34 Закону “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 р. прокурор, який бере участь у розгляді справ у судах, додержуючись принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону, сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний та об'єктивний розгляд справ та ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Єдиною процесуальною формою, в якій може виступати прокурор у цивільному процесі, є представництво (ч. 2 ст. 45 ЦПК), що включає і можливість звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, державних чи суспільних інтересів та участь у цих справах, як це передбачено ч. 1 ст. 45 ЦПК.

Прокурор здійснює в суді представництво інтересів громадянина чи держави від імені держави і може здійснювати представництво на будь-якій стадії цивільного процесу (ч. 2 ст. 45 ЦПК, ч. 1 ст. 36-1 Закону “Про прокуратуру”).

Представницька діяльність прокурора в процесі проходить у конкретних формах. Згідно з ч. 5 ст. 36-1 Закону “Про прокуратуру” прокурор самостійно визначає підстави для представництва в судах, форму його здійснення. Це положення підтверджене Рішенням Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. № 3-рп/99 у справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді.

Згідно зі ст. 36-1 Закону “Про прокуратуру” такими формами представництва прокуратурою інтересів громадянина й держави в суді є: а) звернення прокурора до суду з позовами чи заявами про захист прав і свобод інших осіб, невизначеного

кола осіб, прав юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, або про визнання незаконними правових актів, дій або рішень органів і посадових осіб; б) участь прокурора в розгляді судами справ; в) внесення прокурором апеляційного, касаційного подання на судові рішення або заяви про їх перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Однак зазначені в Законі “Про прокуратуру” форми представництва прокурора в процесі можуть охоплюватися однією формою — звернення до суду з позовною заявою або із заявою про відкриття провадження у справі, тобто звернення прокурора до суду з позовом або заявою в інтересах держави чи громадянина (ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 45 ЦПК), право апеляційного оскарження (ст. 292 ЦПК), подання касаційної скарги (ст. 324 ЦПК), оскарження судових рішень у зв'язку з виключними обставинами (ст. 353 ЦПК); оскарження судових рішень і ухвал у зв'язку з нововиявленими обставинами, участь у розгляді цих справ.

Характерною ознакою такої форми є те, що прокурор у разі подання апеляційної, касаційної скарги подає їх на підставі того, що брав участь у розгляді справи особисто в попередніх інстанціях, а значить, підпадає під категорію “інші особи, які беруть участь у справі”, що згадується у ст.ст. 292, 324 ЦПК.

У разі, якщо прокурор не брав участі в розгляді справи в попередніх інстанціях, він може подати відповідні скарги на підставі ч. 2 ст. 45 ЦПК — за правом здійснювати представництво на будь-якій стадії процесу.

Таким чином, іншою формою представництва прокурором є вступ прокурора в цивільний процес на будь-якій стадії для представництва інтересів громадян і держави, якщо прокурор не брав участі в розгляді справи в попередніх інстанціях. Виходячи з ч. 2 ст. 45 ЦПК, ця форма характеризується тим, що прокурор незалежно від участі у розгляді справи в суді першої інстанції наділений правом оскарження рішень суду як у апеляційному, так і в касаційному порядку. Звичайно, вступ прокурора в цивільний процес на будь-якій стадії зовсім не означає його право, наприклад, вступити у справу, яка розглядається судом першої інстанції, наприклад, на стадії судових дебатів.

Однією з найскладніших проблем у представницькій діяльності прокурора є визначення випадків, коли він може обстоювати інтереси громадян і держави в суді, тобто проблема підстав представництва громадян і державних органів.

За своєю природою ст. 121 Конституції і ч. 2 ст. 45 ЦПК є відсильними. Конституція і ЦПК наділяють прокурора правом звернення з позовами про захист фізичних осіб і держави, але робити це він може у випадках, спеціально передбачених законом. Тобто підстави для здійснення представницьких функцій прокурора треба шукати в інших нормативно-правових актах. Такі підстави зазначені у ст. 36-1 Закону “Про прокуратуру”, наказах Генерального прокурора України.

Підставою представництва в суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження, а інтересів держави — наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів

внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних чи юридичних осіб, які вчиняються у відносинах між ними або з державою.

Прокурор звертається до суду із заявою на захист прав та інтересів неповнолітніх, непрацездатних утриманців, безвісно відсутніх осіб, якщо батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, а також органи місцевого самоврядування ухиляються від їх захисту. Разом із пред'явленням позову прокурор має право вжити передбачених законом заходів щодо притягнення винних посадових осіб до відповідальності (п. 3 ч. 2 ст. 20 Закону "Про прокуратуру").

Наказ Генеральної прокуратури України "Про організацію роботи по представництву в суді, захисту інтересів громадянина та держави при виконанні судових рішень" від 19 вересня 2005 р. № 6 визначає порядок здійснення представництва в суді.

Підстави представництва прокурором в суді визначають, зокрема, ст. 12 Закону від 5 жовтня 1995 р. "Про боротьбу з корупцією", ст. 21 Закону від 5 квітня 2001 р. "Про політичні партії в Україні", ст. 8 Закону від 13 грудня 2001 р. "Про тваринний світ", ст. 22 Закону від 22 лютого 2000 р. "Про психіатричну допомогу", ст.ст. 30-32 Закону від 16 червня 1992 р. "Про об'єднання громадян", ст. 34 Закону від 16 квітня 1991 р. "Про зовнішньоекономічну діяльність", ст. 16 Закону від 23 квітня 1991 р. "Про свободу совісті та релігійні організації", ст. 37 Закону від 25 червня 1991 р. "Про охорону навколишнього природного середовища", ст. 42 (звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним), ст. 165 (звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав), ст. 170 (відібрання дитини у батьків без позбавлення їх батьківських прав), ст. 240 (звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним) СК.

Але прокурори не повинні підміняти заінтересованих осіб, права та інтереси яких порушені чи оспорується. Гарантованість судового захисту дає можливість їм самим подати позовну заяву чи заяву про відкриття провадження у справі в суді та брати участь у її розгляді. І лише коли громадяни за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть обстоювати в суді свої права, прокурор може звернутися до суду з вимогою на захист їхніх прав і законних інтересів.

Стосовно ж такої форми участі в цивільному процесі, як подання висновку у справі, у ЦПК вона збережена лише за органами державної влади та місцевого самоврядування.

Прокуратура за новим процесуальним законодавством не має права вступати в справу для подання висновків у справі. Конституція покладає на прокуратуру обов'язок представництва в суді інтересів громадянина чи держави. Тому прокурор може подавати заяви до суду на захист "чужих" інтересів, представляючи ті або інші інтереси громадянина, держави, які можуть бути як позивачами, так і відповідачами або третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Виступати ж як "нейтральна" особа він не може, адже в такому разі незрозуміло, на захист чіх інтересів він виступає.

Правило про залучення прокурора до процесу з ініціативи суду, про обов'язкову участь прокурора в цивільному процесі, якщо суд визнає це

за необхідне (ч. 2 ст. 121 ЦПК 1963 р.), не відповідає сьгоднішнім реаліям. Прокурора не можна змусити використати свої повноваження. Прокурор, виявивши правопорушення, сам обирає способи його усунення, у тому числі шляхом участі в цивільному судочинстві.

Єдиним винятком із цього правила є припис ст. 281 ЦПК, а також ст. 22 Закону “Про психіатричну допомогу” від 22 лютого 2000 р., у яких передбачено, що справа за заявою про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку або про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізацію в примусовому порядку розглядається в присутності особи, щодо якої вирішується таке питання, її представника за обов’язкової участі прокурора, лікаря-психіатра чи представника психіатричного закладу, який подав заяву. Фактично цим передбачається вступ прокурора в цивільний процес для надання висновку в справі (ст. 35 Закону “Про прокуратуру”), хоча така форма участі прокурора в цивільному процесі не передбачена ч. 2 ст. 45 ЦПК.

Література

1. Дунас Т. Правові основи участі прокурора в цивільному процесі // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 4. – С. 90-94.
2. Задніпровський А. Права прокурора у світлі нової Конституції України // Право України. – 1997. – № 1. – С. 73.
3. Косюта М. Інтереси громадян і держави як предмет прокурорсько-судового представництва // Юрид. вестник. – 2001. – № 1. – С. 147.
4. Руденко Н.В. Представництво інтересів громадянина чи держави в суді як функція органів прокуратури в Україні // Прокурорська і слідча практика. – 2001. – № 3-4. – С. 106.
5. Сапунков В. Представництво прокурора як процесуальний інститут // Вісник прокуратури. – 2002. – № 6. – С. 67-72.
6. Фурса С. Теоретичні аспекти правового та процесуального становища прокурора в цивільному судочинстві // Право України. – 1998. – № 12. – С. 67-68.

УДК 347.232.1

Н.В. Вороніна

ПОРЯДОК НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗНАХІДКУ

У сучасній науці категорія власності використовується у двох значеннях: як економічна та юридична. Як категорія економічна, власність характеризує соціально-економічні відносини між людьми, а також відносини між окремою людиною або їх групою стосовно володіння, користування та розпорядження речами, предметами, явищами. Власність як категорія юридична є правом суб’єктів володіти, користуватися та розпоряджатися тими чи іншими об’єктами власності.

Правове врегулювання відносин власності обумовило утворення інституту права власності, за допомогою якого утверджується панування власника над належними йому речами і його повноваження.